

Återbesök i några berlinska byar efter nästan 40 år

På 1970-talet studerade jag kulturgeografi vid dåvarande Högskolan i Växjö. Under ledning av vår lärare, docent (sedermera professor) Tommy Book gjorde vi en studieresa till Berlin i april månad år 1978. För något år sedan fick jag av en händelse syn på den rapport som vi producerade vid denna resa. Vi hade delats in i grupper, var och en med sin specifika uppgift. Den grupp som jag tillhörde skulle undersöka gamla byar av typen Angerdorf, som hade ätits upp av storstaden under dess stora expansion från 1800-talet och framåt. Sedan denna resa har jag många gånger besökt Berlin. När jag besökte staden i somras hade jag med mig den gamla rapporten, med syfte att återigen besöka de bykärnor som vi besökte för nästan 40 år sedan. Jag ville undersöka de förändringar som hade ägt rum under denna tid, en på många sätt dramatisk period i Berlins historia.

Angerdorf är en bytyp som förekommer inom de områden som under medeltiden oppodlades och befolkades av den inflyttade germanska (tyska) befolkningen. Vi finner dem på de tidigare skogbevuxna plåtarna bestående av lössjord eller morän, medan de slaviska bosättningarna var belägna i floddalarna (Book 2006: 103). Bytypen är nära besläktad med radbyn ("Straßendorf"), men kännetecknas av att landsvägen har grenat ut sig kring själva byplatsen i mitten, den så kallade

Angern. Inom detta karakteristiska öppna område placerades kyrkan och andra byggnader av gemensam karaktär, som skola, smedja, krog och ofta också bydammen. Själva jordbruksgårdarna låg vid sidan om den öppna platsen, på andra sidan om de två omgivande vägarna (Book 2006: 102, 104). Byarna var vanliga inom det område som nu täcks av Berlins bebyggelse. På grund av sitt karakteristiska utseende kan man än idag ofta lätt urskilja var en tidigare Angerdorf har legat, medan radbyn har kunnat omvandlas till en vanlig gata. I svensk forskning har Angerdorfen tidigare analyserats av främst Tommy Book (Book 1984, Book 2006).

De byar som vi besökte var väl valda av vår lärare. De låg på olika avstånd från Berlins centrala delar, från Alt Reinickendorff nära centrum, över Alt Wittenau, ut till Alt Heiligensee längst upp i nordvästra Västberlin. Vi var tre som arbetade med uppgiften – tyvärr har jag glömt vilka de två andra var.

De nedan återgivna tre kartskisserna upprättades i samband med det första besöket. På plats gjorde vi ett första utkast, för att sedan renrita på hemmaplan. Det fanns inga möjligheter att kontrollera den slutliga versionen på plats och vi hade inga kartor som underlag. Vid mitt återbesök visade det sig att det här och där hade insmugit sig vissa fel. Särskilt Alt Heiligensee hade varit svårt för oss att kartlägga under det

korta besöket. Här finns det åtskilliga fel, vad gäller såväl utelämnade hus och lägen gentemot hus på den andra sidan av byangern. Huvudsyftet med besöket var emellertid att undersöka vilka servicefunktioner av olika slag, som fanns i de gamla bykärnorna. Här kunde jag inte upptäcka några fel i någon av de gamla byarna, i de fall som funktionen var den samma då som nu. Skisserna kan därför väl tjäna som underlag för en jämförelse mellan byarna på 1970-talet respektive 2010-talet.

De observationer vi gjorde på plats kunde inte, som nu, kompletteras med det rika utbudet på internet. Vi var också unga studenter, med ganska bristfälliga kunskaper inom vissa områden, exempelvis arkitekturhistoria. De uppgifter om byggnadernas ålder som anfördes under 70-talet, kunde jag nu konstatera, behöver därför tas med en viss nypa salt. Kyrkan i Alt Reinickendorff är inte romansk, som vi då trodde, men ändå gammal. Enligt en informationstavla vid infarten till området är den från senmedeltiden.

I artikeln kommer jag att jämföra hur de tre besökta bykärnorna såg ut på 1970-talet, med hur det är nu. Jag kommer först att oredigerat återge de kommentarer som vi gjorde på 1970-talet, varefter följer vissa nutida anmärkningar om dessa kommentarer och en jämförelse med nutiden. Liksom då har jag inte heller nu gjort några djupstudier av tillgänglig litteratur, nätuppgifter eller källmaterial.

Under exkursionen reste vi först ut till den ytterst belägna bykärnan, varefter vi färdades in mot centrum. Denna gång gjorde jag tvärtom och avslutade vid Alt Heiligensee.

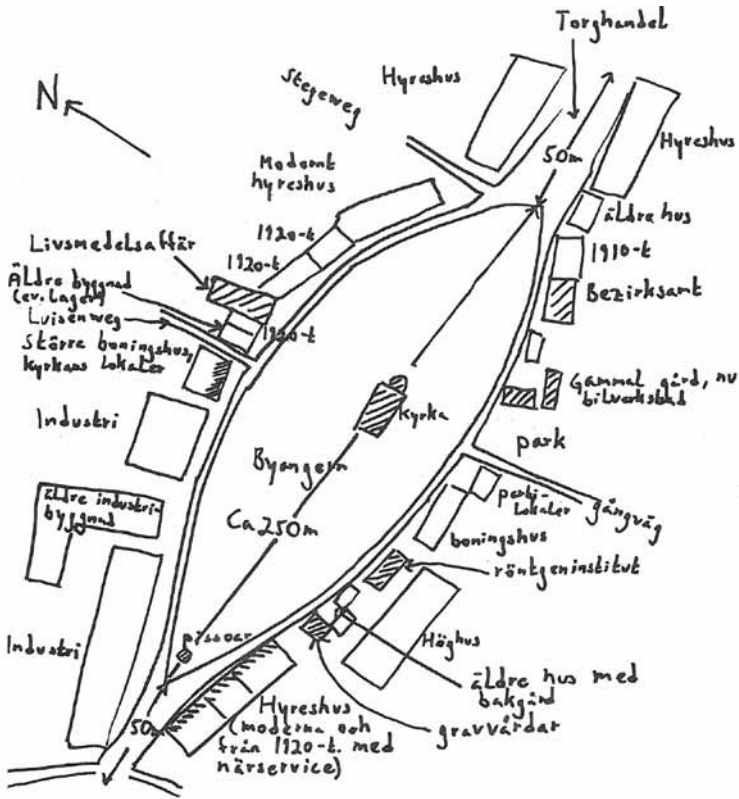
Alt Reinickendorf

Detta är en by som beskrivits noggrant av Tommy Book (Book 2006: 109–113). Hans studie baserar sig både på arkivmaterial och personliga besök på platsen. Han gör också jämförelser mellan 1984 och 2006. Våra/Mina iakttagelser är i detta avseende betydligt anspråkslösare, men stämmer ganska väl överens med dem som Book gjorde vid sina besök.

Så här skrev vi år 1978:

Alt-Reinickendorf är den av byarna som ligger närmast det centrala Berlin. Bebyggelsen bär också spår av detta. Angerdorfen kännetecknas av ett stort, omfattande fabrikskomplex. Bostadsbebyggelsen är i huvudsak hyreshus av större slag. Ett fåtal hus från den gamla byn finns kvar. Det är mycket glest med närservicen inom byn. Angern är i stort sett obebyggd. Där finns dock byns äldsta byggnad, kyrkan, vars absid visar att den är från romansk tid. En pissoar i Angerns ena ände visar att servicen inte är helt eftersatt. På vardera ändan av Angern har en del av densamma stensatts, så att två mindre torg har bildats. På åtminstone det ena av dem bedrivs det torghandel. Angerns utsträckning från öst till väst är omkring 250 meter. Därtill tillkommer torgen som är ca 50 meter vardera, dvs. Angern utsträckning är omkring 350 meter. Servicefunktionerna framgår av kartan. Där kan man även avläsa byggnadernas uppskattade ålder. Det måste emellertid betonas att det dock endast rör sig om en mycket grov uppskattning (något som för övrigt gäller också de andra här behandlade byarna). (från exkursionsrapporten 1978)

Vad har nu hänt sedan dess? Alt Reinickendorff var på 1970-talet den bykärna som hade förändrats mest sedan bytiden.

Figur 1. Alt Reinickendorf enligt exkursionsrapporten från år 1978. Streckade hus antyder någon servicefunktion.

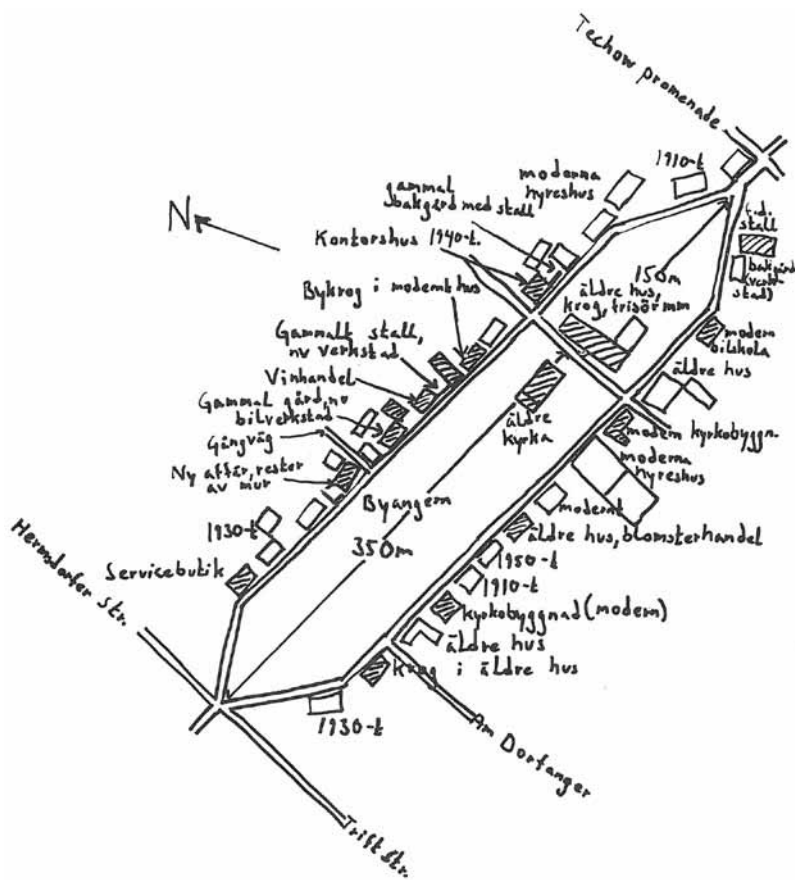
Däremot har det inte hänt mycket under de nästan 40 år som förflutit sedan förra besöket. På servicesidan hade det skett en försämring, åtminstone om man betraktar endast själva Angern. Det finns inte längre någon torghandel och det är ont om annan service. Pissoaren är borta! Däremot fanns bilverkstaden fortfarande kvar. Den har alltså överlevt i en tid, där det på grund av den tekniska utvecklingen har blivit allt svårare för mindre företagare att stanna kvar i branschen. Någon utvidgning av verksamheten verkar dock inte ha skett. I de gamla industrilokalerna fanns nu

inhysta flera företag. De har blivit ett slags "industrihotell". Några verkstadsbyggnader har byggts om till bostäder.

Alt Wittenau

När vi besökte byn för snart 40 år sedan skrev vi följande:

Alt-Wittenau kännetecknas av en relativt modern tvåplansbebyggelse. Några äldre gårdar finns kvar. Deras stall har i flera fall omändrats till verkstäder. På enstaka ställen finns gamla tegelmurar kvar

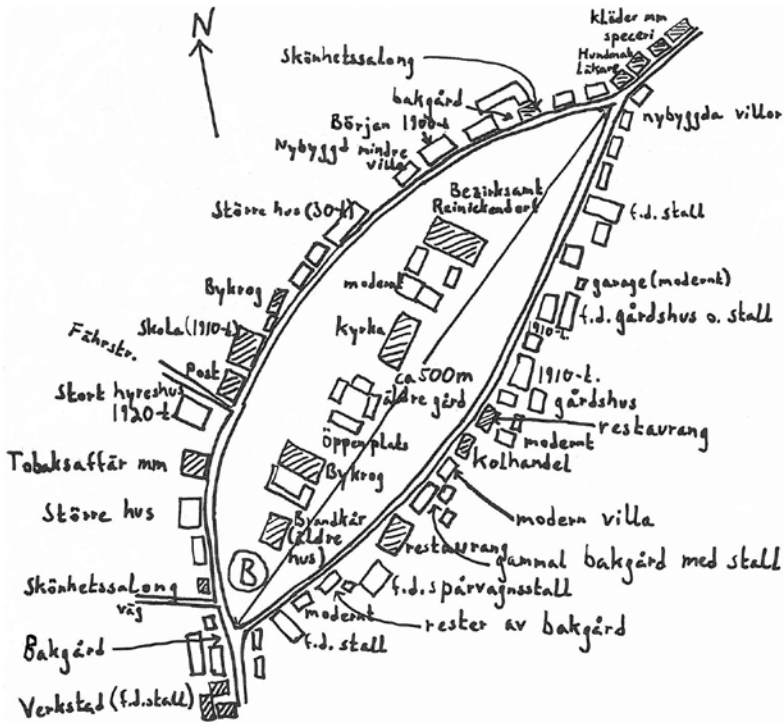

Figur 2. Alt Wittenau enligt exkursionsrapporten från år 1978. Streckade hus antyder någon servicefunktion.

medan bebyggelsen i övrigt är utbytt. Flertalet servicenäringar har blivit överförda till angränsande gatustråk. Angern är i huvudsak obebyggd. Norr om vägen som korsar Angern finns en äldre byggnad i vilken det bl.a. finns frisör och en krog. Möjligen har denna byggnad härberget den gamla bykrogen. Söder om vägen ligger kyrkan som i sina äldsta delar är från 1200-talet. Angerns utsträckning från NV till SO är omkring 500 meter. Angerns geometriska form antyder det nära sambandet med omkringliggan-

de stadsbebyggelse. Servicefunktionerna i Alt-Wittenau framgår av kartan. (från exkursionsrapporten 1978)

Nu, 40 år senare ger området intryck av gentrifiering. Området tycks ha en stor äldre och ganska välbärgad befolkning. Här finns flera restauranger. I ett äldre hus har det tillkommit en restaurang, medan den krog som fanns i själva Angern har försvunnit för att ersättas av en mindre butik där man säljer kinamat. Två nya pizzerior

Figur 3. Alt Heiligensee enligt exkursionsrapporten från år 1978. Streckade hus antyder någon servicefunktion.

serverar även annan mat. Om man medräknar kinamatsbutiken finns det sammanlagt fem matställen i den gamla byn. Däremot är det ont om närbutiker. Norra delen av bykärnan är präglad av välfärdsinstitutioner, som äldreboende, läkare och liknande.

Blomsteraffären som fanns på 70-talet har nyligen lagts ner och låg ute till salu. Butikskylten var av utseendet att döma från 1960-talet, vilket kanske också ger en antydning om butikens ålder.

Alt Heiligensee

Alt Heiligensee ligger vackert belägen mellan två sjöar i utkanten av Ber-

lin, omkring två mils resa från centralstationen. År 1978 beskrev vi bykärnan på detta sätt:

Alt-Heiligensee var den av byarna som hade den ursprungligaste karaktären. Den ligger också längst från centrum. Bebyggelsen var i huvudsak enplansbebyggelse, inblandat med tvåvåningshus från tidigt 1900-tal (bedömd ålder). Många av husen var renoverade. Runt Angern låg servicen samlad, särskilt tätt vad gäller närservicen i den norra delen. Ett antal bakgårdar med gamla stall fanns bevarade. I något fall hade denna funktion övertagits av en verkstad. Av döma av vissa efterlämnade spår finns det fortfarande hästar i byn. Modern

bebyggelse finns, men är fåtalig. Den som finns är av samma karaktär som den äldre. Inne i Angern finns det relativt mycket bebyggelse. Den har i huvudsak en officiell karaktär. Där finns t ex kyrkan, brandstationen och ett kommunalt kontor (Bezirkssamt Reinickendorf von Berlin). I södra delen av Angern ligger busshållplatser. Vid en öppen plats inne i Angern ligger en av bykrogarna. Angerns utsträckning från norr till söder är omkring 500 meter. Servicefunktionerna framgår av kartan. (från ekskursionsrapporten 1978)

När jag besökte området sommaren 2015 visade det sig att det hade hänt mycket sedan förra besöket. Detta var den gamla bykärna som funktionellt sett hade förändrats mest! Den har förvandlats till en exklusiv förort till storstaden Berlin. De tidigare stallen och uthusen, byggda av tegel, har nu förvandlats till bostäder. Det har därför skett en kraftig förtätning av boendet, även om själva byggnadsbeståndet är mer eller mindre detsamma som på 1970-talet. De tidigare spårvagnsstallarna har nyligen ombildats till en restaurang.

Servicefunktionerna som fanns i norr har nu försvunnit. De har i stället ersatts av en Netto-butik strax utanför den norra infarten till Angern. Skolan har blivit en förskola ("Evangelischer Dorfkindergarten") och också räddningstjänsten finns kvar, i form av en frivillig brandkår.

Angern ligger endast drygt 100 meter från sjön Havel, där tidigare gränsen gick mot DDR. Nu när gränsen har försvunnit har detta blivit ett fritidsparadis. På sjön är det fullt med fritidsbåtar, och det har anlagts en campingplats med nedfart från bygatan. Här kan man också iaktta att Alt Heiligensee lockar turister som vill stanna

längre tid än endast några timmar. Det finns rumsuthyrning och ett enkelt hotell, som har en restaurang med självservering. Området är också mycket populärt bland cyklister.

Det är också intressant hur man i den historieskrivning som besökaren på olika sätt möter i byn, medvetet kopplar till den gamla bytiden, trots att platsen nu har blivit ett bostadsområde för välmående storstadsbor. Det finns antydningar till detta även i det två andra besökta tidigare bykärnorna, men i Alt Heiligensee blir det tydligt, nästan övertydligt. Historien används för att skapa förankring i tillvaron för invånarna och för att locka dit besökande turister.

Det är uppenbart att man vill ge en bild av att den gamla bymiljön fortfarande existerar. Historien har stor betydelse, men vad som väljs är mycket selektivt. Om man så vill skulle man kunna kalla historiebrevet som ett postmodernt sätt att förhålla sig till det förflutna. Man väljer fritt det som känns tilltalande, även om det kommer från skilda tider, och väljer bort sådant man inte vill se, som fattigdom och motsättningarna som fanns även i det gamla bondesamhället. Historikern Klas-Göran Karlsson har gjort en typologisering av hur historien kan brukas av nutida nyttjare. Det vetenskapliga bruket kan skilja sig avsevärt från exempelvis ett kommersiellt, eller ett politiskt-pedagogiskt (Karlsson 2009: 58). Här i Alt Heiligensee möter man framför allt det jag, enligt Karlssons, typologi, skulle bedöma som ett existentiellt historiebrev, parat med olika företags kommersiella bruk av historien. Ett existentiellt historiebrev syftar till att känna orientering och stabilitet i ett samhälle statt i snabb förändring eller satt under

stark press (Karlsson 2009, s. 60). Enligt Karlsson är detta historiebruk ofta av privat natur, och lämnar därför inte så starka spår i källmaterialet (Karlsson 2009: 60), men man kan hävda att det är just till dessa behov som det kommersiella historiebruket i detta fall appellerar. I Alt Heiligensee möter storstadsmänniskan drömmen om det gamla förlorade bondesamhället, i en tappning som är acceptabel i ett land där nazismen missbrukade detta å det grövsta, samtidigt som man inte behöver göra avkall på all individuell bekvämlighet och den relativa närheten till allt vad storstaden har att erbjuda.

Smedjan på Angern är ett exempel på denna historiska koppling till bytiden. Dess officiella namn är ”Dorfschmiede Heiligensee” (Heiligensees bysmedja) och bedriver, enligt sin devis, hantverk enligt gammal tradition (<https://www.my-hammer.de/firma/dorfschmiede-heiligensee-berlin/>). Den ligger i ett gammalt hus på byangern, vilket bidrar till att förstärka den historiska kopplingen.

Den gamla bykrogen på Angern, som vi observerade vid vårt besök, finns fortfarande kvar, nu med namnet Restaurant Dorfaue. Vid besöket 2014, med mera pengar på fickan, kunde jag besöka den för att avnjuta en måltid. Det visade sig vara en trevlig restaurang, där jag avslutade min lilla exkursion. När man på sin hemsida under rubriken ”Über uns” (om oss) beskriver sig själva är historien även här en viktig del i marknadsföringen:

Restaurant Dorfaue är Reinickendorffs första restaurant. Den byggdes 1840 och är sedan dess känd och omtyckt för sin excellenta kvalitet med stora portioner till rätt-

visa priser. Denna tradition för vi sedan 22 år vidare och vill framför allt erbjuda våra gäster god mat och en atmosfär av välbehag (http://www.restaurant-dorfaue.com/, min övers.).

Helt i linje med det selektiva i detta postmoderna historiebruk skryter man samtidigt om sina ”Kroatische und internationale Spezialitäten” (kroatiska och internationella specialiteter).

Avrundning

Vid återbesöket gick det alltså att iakttå både förändring och kontinuitet i de gamla bykärnorna: På ett yttre plan skulle man på de flesta platser känna igen sig direkt. Det har till exempel inte skett några större förändringar i byggnadsbeståndet. På andra sätt är förändringarna desto påtagligare. Byggnader har förändrat sin funktion och servicen har på flera platser uttunnats. I de två yttre bykärnorna går det att se en ökad exklusivitet i boendet. I särskilt hög grad gäller detta Alt Heiligensee. Kopplingen till den gamla historiska byn har på flera håll fått större betydelse, särskilt i Alt Heiligensee, även om byn funktionsmässigt har genomgått en dramatisk förändring under denna tid.

De ovannämnda byarna, som jag besökte tillsammans med ett antal andra studenter har sedan dess funnits i mitt minne. Man kan kanske undra varför. Jag tror att det hänger samman med själva den aktiva exkursionsformen. Vi lärde känna geografien inte bara genom litteraturstudier utan in på kroppen och genom aktiva försök till tolkningar. De uppgifter som vi tilldelats måste vi lösa på ett konstruktivt och

innovativt sätt. Det är inte allt som står i läroböckerna, men här tvingades vi att hela tiden göra övervägningar och tolkningar. Det är med andra ord en slags forskningsprocess som pågår. Detta sätt att iakttä omvärlden kommer studenten att ha stor nytta av i fortsättningen, i arbetslivet eller på fritiden.

Referenser

- Berlin. Kulturgeografisk exkursion 23–27 april 1978. Högsolan i Växjö (i författarens ägo).
- Book, Tommy (1984), *Angerdorf och exklav. Två företeelser inom den berlinska geografin*, Växjö.
- Book, Tommy (2006), *Berlin med omland – hur storpolitik och gränsdragningar präglat ett storstadsområde*, Växjö.
- Karlsson, Klas-Göran (2009), *Historiedidaktik: begrepp, teori och analys*. I: Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.): *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund.
- Dordschmiede Heiligensee: <https://www.myhammer.de/firma/dorfschmiede-heiligensee-berlin/> (2016-05-13).
- Restaurant Dorfaue: <http://www.restaurant-dorfaue.com/> (2016-05-10).

*Jan Samuelson, docent i historia, Avdelningen för humaniora,
Mittuniversitetet 87170 Sundsvall
E-post: :Jan.Samuelson@miun.se*